

İlahə Adil qızı Məcidova
Azərbaycan Dillər Universiteti
goddess_adu@mail.ru

ANTIUTOPIYA JANRİ REY BREDBERİNİN YARADICILIQ TENDENSİYALARINDAN BİRİ KİMİ

Açar sözlər: elmi-fantastika, utopiya, antiutopiya, proqnoz, kiçik həcmli nəsr

The dystopian genre as one of Ray Bradbury's creative trends

Summary

Utopia is a common literary theme, especially in a speculative and science-fiction genre. Authors use utopian genre to explore what a perfect society would look like. Utopian fiction is set in a perfect world, while a dystopian novel drops its main character into a world where everything seems to have gone wrong. Dystopian fiction can challenge readers to think differently about current world. The article is devoted to the etymology of dystopia genre within Ray Bradbury's creativity. In his short stories he tried to show the depth of his imagination. In Ray Bradbury's fiction the world is a terrible place. He exposes the destructive side of technological progress and paradoxes of human personality in a grotty society.

Key words: science-fiction, utopia, dystopia, prognosis, short story

Giriş

Elmi fantastik ədəbiyyata aid olan utopiya janrı yazıcının təxəyyülündə canlandırıdığı ideal cəmiyyət modelinin bədii məndə təzahürüdür. Qədim dövrlərdən başlayaraq yunan şairi Hesiod, Platon, F.Rable, F.Bekon kimi dahi mütəfəkkirlər utopiya ideyasını öz əsərlərinin əsas mövzusu etmiş və ideal dünya modelini özlərinə xas şəkildə təsvir etmişdirlər. Gerçəkləşməsi qeyri-mümkün olan substantiv cəmiyyət modelinə əsaslanan utopiya, həmçinin də mövcud cəmiyyətin tənqidinə əsaslanırdı və məhz bu səbəbdən zaman irəlilədikcə ideallığa meylin absurdluğu qəbul olundu və onun antitezisi olan antiutopiya anlayışı yarandı. Mahiyyət etibarı ilə xəbərdarlıq janrı da adlandırılan antiutopiyaya müraciət etmiş müəlliflər gələcəkdə dünyada baş verə biləcək hadisələrin proqnozlarını verməyə cəhd edir, mövcud prizmadan çıxış edərək gələcək dünyanın hansı fəlakətlərlə qarşılaşacağını təsvir etməyə çalışırlar. Çağdaş Amerika ədəbiyyatında elmi fantastika janrının əsas simalarından sayılan R.Bredberi də "Səhra", "Təbəssüm", "Piyada" kimi hekayələrində antiutopiya janrının elementlərindən istifadə edərək gələcək dünyanın portretini yaratmağa çalışmışdır.

Fantastika janrına müraciət etmiş yazıçıların dərin təxəyyül bacarığı sayəsində oxucu fərqli dünyalara səyahət edir, kosmik fəzanın ənginliklərindəki sirli dünya ilə tanış olur, elmin, texnikanın inkişaf edərək hansı mərhələyə qədər insanı təəcübləndirəcəyi barədə fərziyyələr irəli sürür, insan faktorunun yavaş-yavaş sıradan çıxdığı, robot və cihazların idarə etdiyi dünyada yaşamağın absurdluğunu dərk edir və qorxunc, dəhşətli, təhlükə dolu hadisələrin tüğyan edəcəyi yaxın gələcək barədə düşünür.

Yaşadığı dünyadakı global problemləri dərk edən və onların həll yollarını axtaran insan övladı hələ qədim zamanlardan ideal dünya modeli barədə düşünməyə başlamışdır. İlk dəfə 1516-cı ildə ingilis yazıçısı T.Mor tərəfindən işlədilən utopiya termini antik dövrdən bəri bədii ədəbiyyatda öz yerini tutmuşdur.

"Müasir ədəbiyyatda distopik impuls" adlı əsərində "M.Keyt Buker (1994: 5) qeyd edir ki, utopik roman növünü məşhurlaşdıran T.Mor, öz ideal cəmiyyətini yaradarkən etik və mədəni baxımdan təbiət elmlərindən yararlanmışdır. Günümüzdə elm anlayışı Morun zamanındakından fəqli olsa da, XVII əsrdən bəri müasir elmlə utopik düşüncə uyğunlaşdırılmışdır. Platonun "Dövlət" adlı müasir zamanda geniş miqyasda oxunan utopik əsəri müasir texnologiyanın carçısıdır".

Cəmiyyətin yeni inkişaf mərhələlərinə qədəm qoymasının, elmi-texniki tərəqqinin, yeni və fərqli cəmiyyətlərin bir-birini əvəz etməsinin insanın düşüncə tərzinə, dünyagörüşünə qarşısızalmaz təsiri bəşər övladının təxəyyül imkanlarının genişlənməsinə, düşüncə potensialının artmasına səbəb olmuşdur.

Elmi-fantastik ədəbiyyat müxtəlif sahələri əhatə etdiyindən, fərqli mövzu və ideyalara müraciət etdiyindən bir neçə alt-janrlara bölünür: utopiya, antiutopiya, xronofantastika, alternativ-tarixi fantastika, apokaliptik və postapokaliptik fantastika, kosmik opera, kiberpank və nanopank (4).

Yunan sözü olan "utopiya" "mövcud olmayan yer" mənasını ifadə edir. Utopik əsərlərdə reallıqda mövcud olmayan, qüsursuz, problemsiz cəmiyyət və ya dövlət quruluşundan bəhs edilir. Təsvir edilən utopik cəmiyyətlərdə sosial, siyasi, iqtisadi mənada qeyri-müəyyənlik mövcud olmur. Utopik əsərlərdə fəvqəladə, fəvqəladə

mistik ünsürlərə rast gəlinmədiyindən bütün utopik romanları fantastik hesab etmək doğru hesab olunmur. Fantastik əsərdən fərqli olaraq utopik əsərin müəllifi fəvqəlmə və mistik motivlərə müraciət edərək oxucunu intizarda və narahatlıqda saxlamaq niyyətində olmur, bu romanlarda hər şey bəlli və açıq formada oxucuya təqdim olunur.

Antiutopiya, başqa sözlə, distopiya janrı utopiya janrına parodiya, sarkazm kimi yaranmışdır. “Xəbərdarlıq” janrı da adlandırılan antiutopiyada gələcəklə bağlı narahatlıqlar öz əksini tapır. Belə ki, antiutopiya janrına müraciət edən sənətkar gələcəkdə gerçəkləşəcəyi halda bəşər nəslinə qarşı yönəlmə biləcək qorxunc problemlərin məhz indiki durumun daxilində rüşeyim şəklində mövcud olması faktından çıxış etməlidir.

Antiutopiya ədəbiyyatda həyatın təsviri, simvolu kimi çıxış edir. Amerikan ədəbiyyatında da antiutopiya janrına marağın yaranmasının səbəbi məhz janrın özündə müasir problemləri ehtiva etməsi və real tarixi hadisələrə əsaslanması ilə əlaqədardır. Antiutopiya müasir dünyada insan şüuru tərəfindən yaradılan dağıdıcı hisslərin təsiri altında fəlakətə düşər olmuş, atom bombası, nüvə və bioloji silahla dağıdılmış, ekoloji böhranın qurbanına çevrilmiş cəmiyyəti təsvir etməklə mövcud dünya modelinin yaxın gələcəkdə rastlaşa biləcəyi fəlakətləri proqnozlaşdıraraq qarşısını almağa çalışır. Elmi fantastik ədəbiyyatın bir qolu olmağına baxmayaraq antiutopiya daha real mövzulara əsaslanır. Dövrün koloritini yaratmağa cəhd edən, meliorist dünya görüşünə sahib R.Bredberinin yaradıcılığında hər iki ədəbi janrdan məharətlə istifadə etməsi şübhəsiz ki, yazıçının dərin intellektualizmindən xəbər verir. Çağdaş dövrdə bir çox ABŞ yazıçılarının müraciət etdiyi elm və texnika qarşısında insanın acizliyi, totalitar idarə üsulu, kütlənin fərdə təsiri, müasir sivilizasiyasının degradasiyası, yeni müharibə, yeni silah təhlükəsi, ekoloji fəlakətlərin məhv etdiyi Yer kürəsinin başqa planetlərlə əvəz olunması, ölüm qorxusu, yaşamaq arzusu kimi ciddi mövzular R.Bredberini də narahat edirdi.

“Bizi əhatə edən absurd şəkildə çatdırılmış reallıqdır” (5) deyən R.Bredberi XXI əsrin Amerikasını təsvir edərkən elmi texniki, hərdən də sosial proqnozlaşdırmada istifadə edilən ekstropolyasiya adlanan metoddan istifadə edir: gələcəyin portretini bu gün mövcud olan tendensiyalar əsasında modelləşdirir. Yazıçı əsərlərində fantastik simvolların köməyi ilə mövcud dünyaya antimodel yaradır.

Onun 1951-ci ildə işıq üzü görən “Səhra” hekayəsində texniki inkişaf və insanın ondan asılılığı probleminə müraciət edilib. Süni intellekt, insanın robot və texnikadan asılılığı nəticəsində hətta doğma ailə üzvlərinə qarşı qəddarlaşması kiçik nəsr nümunəsinin əsas mövzusunı təşkil edir. Belə ki, Vendi və Piter adlı iki övladı olan Corc və Lidia cütlüyü texnologiyanın ən yüksək həddə istifadə olunduğu bir evdə yaşayırlar. Hətta evləri və zəhinləri texnikanın əsirinə çevrilib desək yanlışdır. Evlərinin ən dəbdəbəli və maraqlı otağı hesab olunan uşaq otağından gələn qarıb səslər və övladlarının davranış pozğunluqları valideynləri otağa baxmağa vadar edir və onlar otaqda uşaqları tərəfindən himayə olunan vəhşi şirlərlə qarşılaşırlar. Valideynlər övladlarının psixologiyasının normal olduğuna özlərini inandırmağa çalışır, həyəcan axtarışı üçün onların bu qədər qəddarlaşıb qana maraq göstərdiklərinin səbəbini anlama bilmirlər. Corc yaşadığı evi daha sadə evə dəyişməyi təklif edəndə Lidia bir qədər narazılıq bildirir, axı bu evdəki texnologiya onun əvəzinə həm ana, həm qadın kimi demək olar ki, bütün öhdəlikləri həll edir. Evdən köçmək fikrinə uşaqlar da aqressiv reaksiya bildirirlər, hətta valideynlərini şirlərin önünə atmaqla hədələyirlər. Çünki yaşadığı bu ev onlara bioloji valideynlərindən daha çox valideynlik edir. Nəticədə ruhları və beyinləri texnologiyanın əsirinə çevrilmiş uşaqlar valideynlərini şirlərə yem edir və heçnə olmamış kimi oyunlarına davam edirlər.

Hekayədə təsvir olunanların realıqla əlaqəsi olmasa da, R.Bredberi texnoloji inkişafın insan həyatına vura biləcəyi zərərləri hiperbolalarla göstərməyə çalışır. Texnologiyanın hipnotik təsirinə məruz qalan ailənin üzvləri arasında demək olar ki, ünsiyyət yox dərəcəsindədir və bunun nəticəsi olaraq hər kəsdə eqoizm, özünəqapalılıq və qeyri-sağlam ruh halı mövcuddur. Paradoksal hal odur ki, insanlar texnikanın onların həyatını yavaş-yavaş məhv etdiyini anlasalar da ondan uzaqlaşa bilmirlər. Artıq elə bir dövr gəlib çatıb ki, insan yaratdığı “anti-insan”lı dünyada özünə yer tapa bilmir. Yazıçı sürətlə inkişaf edən texnologiyanın gələcəkdə səbəb ola biləcəyi fəsadları antiutopik tərzdə ifadə etməklə yanaşı həm də dərin psixoloji nüanslara da toxunur. Uşaq otağı uşaqların təlim tərbiyəsi üçün nəzərdə tutulduğu halda, hekayədəki otaq texnoloji “bumun” əsirinə çevrilmiş uşaqların qəddarlığının simvolu kimi təsvir olunur.

R.Bredberi bütün yaradıcılığını, istedadını insanın rifahına, gələcəkdəki fəlakətlərdən xəbər verərək xilas yollarının axtarılmasına səvq edən bir yazıçıdır. Texnokratik erada bəşəriyyətin gələcəyindən narahat olan yazıçının demək olar ki, hər əsərində fəlakət signalı duyulur. Yazıçı gec olmadan insanların fiziki və mənəvi böhrandan çıxış yolu tapmağını istəyir.

R.Bredberinin gələcək postapokaliptik dünyada bəşəriyyətin qarşılaşa biləcəyi cəhəlpərəstliyə həsr etdiyi digər bir hekayəsi isə “Təbəssüm”dür. 1952-ci ildə qələmə alınmış hekayədə yazıçı intibah dövrünün

şah əsəri sayılan “Mono Liza” portretinə çağdaş dünyada olan münasibətdən söz açıq. “Mono Liza”nın portretinə baxmaq üçün sırada dayanan insanların arasında Tom adlı bir uşağı təsvir edən müəllif ilk başdan oxucuya onun portretə baxışının kütlədən fərqli olduğunu impulsunu ötürür. 2061-ci ildə yaşayan bu insanlara görə dünyada heç nə dəqiq deyil, hər şey eynidi və dəyərli heç nə yoxdur. Mühəribələrdən, fəlakətlərdən çıxmış bu insanlara heç nə maraqlı deyil, onlar xoşbəxtliyin, təbəssümün nə olduğunu unudublar. Sadəcə müəyyən bayramlarda əylənə bilən bu insanların əyləncə anlayışları da qərribə aqressivlik ehtiva edir. Belə ki, elm bayramı adlandırdıqları bayramda insanlar kitabları cıraq, şəhərə ən son gətirilmiş avtomobilə çəkilən zərbələr endirərək əylənməyə, xoşbəxt olmağa çalışırlar. İndi isə onların növbəti əyləncəsi “Mono Liza”nın portretini parçalamaq arzusudur. Tom isə kütlədən tamamilə fərqlidir, o portretin eczaklılığı qarşısında donub qalır, qadının gözəlliyi, təbəssümü onu valeh etdiyindən o portretə toxuna bilmir. Lakin digər insanları düşündürən bugünə qədər yaxından baxmaq belə qadağan olunan, dəyərli bilinən bir portreti parçalamaq ehtirası idi və hər biri istəklərinə nail olurlar. Tomun bu çirkin vəziyyətdən qaçmaq, qurtulmaq, ona mane olmaq kimi bir şansı yox idi, onun edə biləcəyi yeganə manevr “Mono Liza”nın təbəssümünü qorumaq idi və portret parçalanan zaman Tom qadının təbəssümü olan parçanı heç kəsin cırıb dağıtmağına icazə verməyərək özü ilə götürür. “Mono Liza”nın portretinə münasibət əslində bütün mədəniyyətə, incəsənətə münasibət kimi dəyərləndirən R.Bredberi insanların incəsənəti heçə saydığı dövrdə Tom kimi bir obraz təsvir edərək az da olsa gələcəyə olan ümidini göstərməyə çalışmışdır.

Tədqiqatçı İ.Rodnyanskaya qeyd edir ki, “R.Bredberiyə görə sivil cəhalətpərəstliyin bütün dəhşətləri diktatura rejiminin yaranması ilə deyil, əksinə, təkamül yolu ilə, rahatlıq və çiçəklənməyə doğru can atan insanların dincliyinin qorunması üçün görülən zərərsiz tədbirlər nəticəsində doğulurlar” (6). R. Bredberi hesab edir ki, mənəvi mədəniyyətin ölümü müasir sivilizasiyanın öz qurğuları ilə proqramlaşdırılmışdır. İctimaiyyətin mənəvi böhranı totalitarizasiyanın səbəbi deyil, “müasirləşdirilmiş” dünyada sosial adaptasiya cəhdlərinin nəticəsidir. Yazıcının “Piyada” hekayəsində də insan və texnika arasındakı uçurum öz əksini tapmışdır. R.Bredberinin təsviri etdiyi gələcək, antiutopik dünya əslində oxucuya bugünün dünyasından çıxış edərək müəyyən proqnozlar ötürür. Belə ki, 2052-ci ildə Amerika cəmiyyətində soyuq, daşqəlblil insanlar texnikanın əsirinə çevriliblər. Evlərindən çıxmayıb bütün gün televizora baxan insanlarsız küçələr boş qəbirstanlıq kimi təsvir olunub. Yalnız Leonard Mid insanların bu davranışlarını anlama bilmir və ətrafa baxmaq, hava almaq üçün piyada gəzmək vərdişini itirmir. Onun gəzinti üçün belə olsa, maşından istifadə etməməyi gerilik, anormallıq hesab olunur və məhz bu səbəbdən içərisində adam olmayan polis maşını tərəfindən saxlanılır. Maşının radio dalğasından gələn səs texnologiya erasında hekayənin qəhrəmanının piyada gəzməsinin absurd olduğunu bildirir və ondan hava almaq üçün niyə evdəki kondisionerdən istifadə etmədiyi soruşulur. Evindən çıxmağı, televizora baxmamağı, cəmiyyətə ayaq uydurmamağı və piyada gəzməyi obrazdakı repressiv meyl kimi qəbul edilir və onun psixi problemlərinin olduğu güman edilir. R.Bredberi Leonard obrazı ilə kütlə psixologiyasını bir mənalı şəkildə rədd edən, təbiəti, əsl insan kimi yaşamağı üstün tutan insanların antiutopik cəmiyyətdə qarşılaşa biləcəyi situasiyanı təsvir etmişdir. Bununla yazıçı həm də özünün texnologiyaya və inkişafa olan skeptisizmini göstərməyə çalışmışdır.

Qeyd edildiyi kimi, R.Bredberinin yaradıcılığında “insan-texnika” qarşıdurması vasitəsizdi. Onun fikrincə, “bir-biri ilə bağlılığı olmayan insanlardan ibarət texniki cəmiyyət mütləq şəkildə insana özünü ifadə etməsi üçün yer qoymayan tiranlıq səbəb olur”. Yazıcının hekayələr toplusundan birinə son söz yazmış müəllif P.Molitvin hesab edir ki, “texnika yazıcını müqayisə edilməyəcək dərəcədə az maraqlandırır.” “Farengeit 451” romanı sonra nəşr olunduqdan sonra bəzi tənqidçilər P.Molitvin fikrini də əsas götürərək, R.Bredberini texnofob, luddit adlandırdılar. Lakin müəllif bu fikirlə heç vaxt razılaşmayıb. Yazıçı avtoqəzaların səbəb olduğu fəlakətlərdə sevdiyi insanları itirsə də, KİV-dən uzaq həyat tərzini yaşamağa çalışsa da, əsərlərinin hər birində texnoloji inkişafın son həddi əsas mövzu olmuşdur (7). Bu təkcə gələcək fəlakətləri təsvir edən “xəbərdarlıq” üslubunda deyil, həmçinin texniki inkişafın insan həyatında səbəb ola biləcəyi müsbət hadisələrlə də bağlıdır. Çünki R.Bredberi üçün hər zaman birinci yerdə texniki prosesin ümumbəşəri əhəmiyyətidir. “Elektrik bədəni nəğmələrimdə tərənnüm edirəm”, “Pas” hekayələrində yazıçı texnologiyanın insanların həyatına olan müsbət təsirini göstərməyə çalışır və bununla da özünəməxsus formada luddit və texnofob olmadığını sübut etmiş olur.

Yazıcının yaşadığı dövr elmin və texnikanın zirvəyə çatdığı dövr olduğundan, müəllifin təxəyyül sərhədlərinin materiyadan kənar, başqa planetlərə qədər uzanması məntiqə uyğun hesab olunur. Elektromaqnit dəyişmə, şüa axını, fərqli dünyaların kəşf edilməsi təkcə elm adamlarının deyil, həmçinin geniş kütlənin də marağındadır. Yazıçı elm dünyasını gündəlik həyatla əlaqələndirdiyindən onun fantastikası da, antiutopiyası da oxucuya sanki yaxın gələcəkdə gerçəkləşmək impulsu ötürür.

Əsərlərində fantastika və reallığı çulğalaşdıran yazıçı təxmin etdiyi proqnozlarla insanları qorxutmur, əksinə onları qoruyur. Onun bəşəriyyətin gələcəyi naminə səsləndirdiyi proqnozlar ədəbiyyatın sərhədlərini aşaraq gerçəkliyə nüfuz edir.

Nəticə

Məqalədə, çağdaş ədəbiyyatın aparıcı tendensiyalarından olan antiutopiya janrının təməlində dayanan utopiya anlayışı təhlil olunmuş, antiutopiya janrına xas xüsusiyyətlər araşdırılmışdır, janrın spesifikasiyasının və əsas elementlərinin Rey Bredberinin nəsr nümunələrində inikası tədqiq edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Booker M. Keith, The Dystopian Impulse in Modern Literature, London, Greenwood Press, 1994.
2. Negley G., Patrick J.M. - The Quest for Utopia: An Anthology of Imaginary Societies, The Canadian Journal of Economics and Political Science, Vol. 20, No. 2 (May, 1954), 599 p.
3. Sargisson L., Sargent L.T. Living in utopia. Ashgate publishing. Ltd, 2004, 221p.
4. <http://parafr.az/oxu.php?id=2051>
5. http://raybradbury.ru/articles/shlionskaya_disser/part1/
6. <http://www.dissercat.com/content/khudozhestvennyi-mir-reya-bredberi-traditsii-i-novatorstvo>
7. <https://www.biography.com/people/ray-bradbury-9223240>

Rəyçi: prof. A.Sabitova

Göndərilib: 23.12.2020

Qəbul edilib: 24.12.2020